

*Argumenten voor een intensieve methode, toegelicht aan
onderzoek naar macht in huwelijksrelaties**

Aafke Komter

*Kennis en Methode
VII, 1983 (3), 202-226*

Inleiding

Bij de bestudering van sociale verschijnselen worden doorgaans twee typen methoden onderscheiden, kwalitatieve en kwantitatieve. Pogingen tot definitie van kwantitatieve en kwalitatieve methoden zijn vaak onbevredigend omdat niet wordt gedifferentieerd tussen materiaalverzameling en materiaalanalyse. Als dit onderscheid wel wordt gemaakt, dan blijkt de tegenstelling kwalitatief-kwantitatief niet zo duidelijk. Zo maakt men bij kwalitatieve materiaalverzameling soms gebruik van kwantitatieve hulpmiddelen en worden bij kwantitatieve materiaalverzameling wel eens 'open vragen' gesteld. Bij de analyse van op kwalitatieve wijze verzameld materiaal kunnen kwantitatieve, bv. statistische procedures worden gebruikt.

Een zinniger onderscheid is het onderscheid dat Harré (1979) maakt tussen extensieve en intensieve onderzoeksbenaderingen. De extensieve benadering wordt gekenmerkt door de bestudering van een gering aantal kenmerken bij een voor een bepaalde populatie representatieve steekproef; bij een intensieve benadering wordt de aspectrijkdom van verschijnselen zo veel mogelijk intact gelaten en worden veel kenmerken bij een kleine, niet voor een bepaalde populatie representatieve steekproef of bij 'cases' onderzocht. In dit artikel zal ik in navolging van Harré spreken van intensieve en extensieve onderzoeksbenaderingen. Voorbeelden van het eerste type zijn participerende observatie, het diepte-interview en conversatieanalyse; extensieve methodische benaderingen zijn bijvoorbeeld het survey en laboratoriumobservatie.

In handboeken over methodologie krijgen intensieve methoden nog weinig aandacht, bijvoorbeeld de Groot (1961) die ze in het geheel niet behandelt en Runkel en Mc Grath (1972) die ze slechts marginaal ter sprake brengen. Dit hangt waarschijnlijk samen met de dominante positie die het logisch-empirisme, waarin extensieve typen onderzoek overheersen, nog

* Aan de totstandkoming van dit artikel hebben Hans Schraven en Erica Huls door hun kritisch, gevarieerd en gedetailleerd commentaar een belangrijke bijdrage geleverd; verder dank ik Kees Schuyt voor zijn waardevolle suggesties.

steeds binnen de sociale wetenschappen inneemt en met het 'methodologisch imperialisme' dat met deze positie gepaard gaat. Kenmerken hiervan zijn stereotypering van intensieve methoden van onderzoek ('impressionistisch', 'a-theoretisch', een voorportaal voor èchte wetenschap, etc.) en de aanname van universele geldigheid van binnen het logisch-empirisme geldig geachte waarden, zoals algemene geldigheid van wetmatigheden en de juistheid van de 'nomothetisch-deductieve' werkwijze.

De teneur van de gangbare methodologische handboeken is dat extensieve methoden vanwege hun veronderstelde grotere betrouwbaarheid de voorkeur verdienen boven intensieve; alleen in 'moeilijke gevallen' kan van deze norm worden afgeweken en wordt een intensieve methode aanbevolen. Doorgaans wordt op grond van twee soorten argumenten voor een intensieve methode gepleit. In de eerste plaats zijn dit argumenten met betrekking tot de aard van het onderwerp: bij affectief gekleurde, waardengeladen en complexe onderwerpen zou zo'n methode de voorkeur verdienen. Het tweede type argumenten heeft betrekking op de onbekendheid van het onderzoeksgebied: de onderzoek(st)er heeft van te voren nog geen inzicht in de structuren en samenhangen van de verschillende aspecten van het verschijnsel.

In werkelijkheid spelen er bij de keuze voor een bepaalde (extensieve of intensieve) methode vaak impliciet nog andere argumenten en overwegingen mee, dan de zojuist genoemde. Enerzijds zijn dit theoretische opvattingen over die aspecten die men selecteert als het meest relevant om inzicht in het onderwerp in kwestie te krijgen en opvattingen over de functie die men in het onderzoeksproces aan de theorie wil toekennen. Aan beide typen theoretische opvattingen kunnen argumenten worden ontleend voor de keuze van een bepaald type onderzoeksmethode. Naast theoretische opvattingen spelen – op een fundamenteeler niveau – ook kennistheoretische aannamen mee inzake het model van de sociale werkelijkheid, bijvoorbeeld de mensopvatting die men huldigt en concepties over de wijze waarop verschijnselen met elkaar samenhangen. Net als de genoemde theoretische opvattingen worden dergelijke kennistheoretische aannamen vaak niet geëxpliciteerd, zodat het lijkt alsof de keuze van de methode los van deze aannamen tot stand is gekomen.

In dit artikel wil ik de in methodologische handboeken genoemde argumenten voor een intensieve methode op hun bruikbaarheid onderzoeken; daarnaast wil ik theoretische en kennistheoretische opvattingen en aannamen die een rol kunnen spelen bij de keuze van een bepaald type methode, uiteenzetten en met behulp daarvan, aan de hand van een specifiek onderwerp van onderzoek, namelijk 'macht in relaties tussen gehuwde vrouwen en mannen' beargumenteren waarom een intensieve methode in dit geval

de voorkeur verdient boven een extensieve.

Door voorbeelden, ontleend aan zowel een extensieve als een intensieve benadering van 'macht in relaties tussen gehuwde vrouwen en mannen' tegenover elkaar te stellen, hoop ik de verschillen in achterliggende theoretische en kennistheoretische opvattingen te illustreren en duidelijk te maken waarom een intensieve benadering in dit geval meer 'object-adequaat' (Machewski, 1979) is dan een extensieve. Hoewel de overwegingen die ik naar voren zal brengen misschien een algemenere waarde hebben dan alleen in relatie tot het specifieke onderwerp waaraan zij gedemonstreerd zullen worden, heb ik niet de pretentie te komen tot een absolute, in alle gevallen opgaande voorkeur voor intensieve methoden van onderzoek. Dit lijkt me zowel een onnodige als een onmogelijke opgave.

Het onderzoek naar macht in huwelijksrelaties is als illustratie interessant omdat de dominantie van extensieve methoden als het survey en laboratoriumobservatie hier aanwijsbare, negatieve theoretische en methodologische consequenties heeft. Methodologisch conservatisme blijkt hand in hand te gaan met 'theoretische bijziendheid'. De oorzaak hiervan ligt m.i. in de preoccupatie van gezinssociologen met de vraag *hoeveel* macht mensen bezitten en met het meten van macht in zijn observeerbare uitingsvormen, zoals beslissingen en conflicten. Het gevolg van deze preoccupatie is een verschuiving van 'meten als middel' naar 'meten als doel', hetgeen ten koste gaat van theoretische reflectie en bezinning.

Als toonaangevende representant van een extensieve benadering heb ik het werk van Scanzoni over dit onderwerp gekozen. De meeste voorbeelden zijn ontleend aan 'Sex roles, women's work and marital conflict' uit 1979. In dit boek zijn de resultaten van zijn in 1971 en 1975 verricht surveyonderzoek gebundeld. De populatie bestond uit 427 blanke vrouwen tussen de 18 en 29 jaar. In het laatst verschenen tien-jarenoverzicht van onderzoek op dit gebied (Mc Donald, 1980;847) wordt gesteld dat Scanzoni's theorievorming en onderzoekingen over machtsprocessen in het huwelijk 'would have to be considered the most elaborate and exhaustive contribution to our knowledge of power and exchange in families.'

De voorbeelden van een intensieve benadering zijn ontleend aan mijn eigen onderzoek naar macht in relaties tussen vrouwen en mannen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd aan de vakgroep Sociale Psychologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen; het ging van start in januari 1979 en verkeert in een stadium van rapportage. In dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van het intensieve interview, waarvan de vragen als half-gestructureerd kunnen worden beschouwd; aanvullend werd gebruik gemaakt van een vragenlijst. Er namen 60 echtparen deel aan het onderzoek, de helft uit de lagere sociale klasse, de andere helft uit de hogere; in beide sociale klas-

sen werkte de helft van de vrouwen buitenshuis.

Om de voorbeelden, ontleend aan de extensieve benadering van het onderwerp op hun mérites te kunnen beoordelen, is een korte uitweiding over de historische achtergrond van het onderzoek naar macht in huwelijksrelaties noodzakelijk. Dit gebeurt in de eerste paragraaf. De volgende twee paragrafen zijn gewijd aan de evaluatie van de argumenten voor een intensieve methode die in methodologische handboeken worden gebruikt. In de vierde en vijfde paragraaf komen de theoretische opvattingen aan de orde die bepalend kunnen zijn bij de keuze van een bepaald type onderzoeksmethode. In de zesde paragraaf worden kennistheoretische aannamen inzake de sociale werkelijkheid besproken, die als overwegingen bij de keuze van een intensieve of extensieve methode kunnen gelden. De zevende paragraaf tenslotte, bevat een conclusie.

1. *Historische achtergrond van het onderzoek naar macht in huwelijksrelaties*

De onderzoekstraditie nam een aanvang met het werk van Blood en Wolfe (1960). Zij onderzochten macht in het huwelijk door het aantal beslissingen dat vrouwen en mannen nemen op bepaalde terreinen (bv. 'welke baan neemt de man', 'welke auto koopt men', 'moet de vrouw ophouden of doorgaan met werken buitenshuis', 'wordt er een levensverzekering aangeschaft', 'hoeveel geld besteedt men per week aan eten'), op te tellen en met elkaar te vergelijken. In hun voetspoor ging men voort met huwelijksrelaties te meten met behulp van het model van 'beslissingen-nemen'. Men maakte hierbij gebruik van survey-methoden waarbij men doorgaans alleen de vrouw ondervroeg, omdat zij als respondente het gemakkelijkst beschikbaar is, of van laboratoriumobservaties van gesimuleerde interacties tussen de echtgenoten.

Kritiek op dit model werd geformuleerd door auteurs als Safilios-Rothschild (1970), Gillespie (1971), Turk en Bell (1972 en Turk (1974). Zij wezen erop dat aan de beslissingen geen gelijk gewicht kan worden toegekend; zij zijn niet even belangrijk en kunnen dus niet zomaar bij elkaar worden opgeteld; verder vertonen de beslissingsgebieden zowel een klasse- als een sekse'-bias'; tenslotte geeft het uitsluitend ondervragen van vrouwen een vertekend beeld. De kritiek heeft geen fundamentele veranderingen in het onderzoeksmodel tot gevolg gehad. Na twintig jaar onderzoek is de stand van zaken zo dat 'decision-making outcome continues to be the primary indicator of marital power.' (Mc Donald, 1980;846). In beide tienjarenoverzichten (Safilios Rothschild, 1970 en Mc Donald, 1980) wordt gesproken van een aanzienlijke methodologische en conceptuele verwarring.

De taaigheid van het model van 'beslissingen-nemen' lijkt in verband te staan met het achterblijven van theoretische ontwikkelingen. Zo beseft men pas na vijftien jaar meten ten volle dat macht een meerdimensioneel begrip is (Cromwell et al., 1975) en dat het niet gaat om een statisch fenomeen, maar om een dynamisch proces (Sprey, 1975). Na twintig jaar wordt de veronderstelling naar voren gebracht dat er niet noodzakelijkerwijs een relatie bestaat tussen macht en observeerbaar conflict (Mc Donald, 1980); eerder ging men meestal, hetzij impliciet (bv. Blood en Wolfe, 1960), hetzij expliciet (bv. Rollins en Bahr, 1976) wel van zo'n relatie uit. Dat er een verband zou kunnen bestaan tussen de fixatie op verbeteringen in meetprocedures enerzijds en de gebrekkige conceptuele en theoretische reflectie anderzijds, wordt slechts sporadisch gesuggereerd (bv. Hill, 1975 en Johnson, 1975).

Het is belangrijk om te signaleren dat extensieve en intensieve methoden bij onderzoek naar macht in het huwelijk een verschillend type resultaten opleveren. Terwijl uit de meeste toonaangevende extensieve studie blijkt dat de patriarchale ideologie zichzelf heeft overleefd en dat het egalitaire huwelijk steeds meer terrein wint (Blood en Wolfe, 1960; Young en Willmott, 1973; Scanzoni, 1979a en 1979b), komt uit de nog niet zo talrijke intensieve studies een veel somberder beeld van de machtsverhouding in het huwelijk naar voren (bv. Oakley, 1974; Johnson, 1975; Edgell, 1980). Johnson (1975) vergeleek in haar onderzoek extensieve en intensieve procedures en vond dat het extensieve model van 'beslissingen-nemen' veel minder mannelijke dominantie te zien gaf dan het intensieve interview.

De theoretische kortzichtigheid – het gevolg van oppervlakkige operationalisaties en simplistische meetmethoden – lijkt een ideologische functie te vervullen. Niet alleen in het huwelijk, maar ook in de wetenschap bestaat een machtsverhouding tussen vrouwen en mannen. De dringende theoretische en methodologische aanbevelingen van vrouwen als Gillespie (1971), Johnson (1975) en Eichler (1981) vonden tot op heden nagenoeg geen weerklank bij de overwegend mannelijke onderzoekers op dit terrein. Een optimistische kijk op macht in het huwelijk, spreekt hen kennelijk het meeste aan.

2. De aard van het onderwerp

Het gebruik van intensieve methoden van onderzoek wordt doorgaans aanbevolen wanneer het gaat om affectieve, waardengeladen en complexe onderwerpen en om onderwerpen, waarbij het noodzakelijk is om dieper door te dringen tot onder de oppervlakte liggende gevoelens en ideeën (vgl. Yehoda et al., 1951; Kahn en Cannell, 1965; Smith, 1975).

Affecten spelen echter bij vrijwel alle sociale en psychologische verschijnselen een rol en al deze verschijnselen zijn door hun 'menselijke' aard waardengeladen en complex. Aangezien menselijk handelen behalve door cognities, percepties en interpretaties ook door affecten wordt beïnvloed, zijn sociale verschijnselen niet te isoleren van menselijke affecten. Zo hebben de meeste onderwerpen, waarin psychologen geïnteresseerd zijn in meerdere of mindere mate te maken met affecten en emoties: agressie, vooroordeel, stress, macht, jaloezie, etc. Alle sociale en psychologische verschijnselen liggen besloten in een context van historisch gegroeide betekenissen en zijn doortrokken van binnen een bepaalde gemeenschap geldende sociale en culturele waarden.

Complexiteit is niet voorbehouden aan bepaalde sociale of psychologische verschijnselen, maar geldt voor elk onderwerp van sociaal wetenschappelijk onderzoek.

De complexiteit van verschijnselen hangt in principe af van de bril die men opzet. Een vergrootglas geeft een andere graad van complexiteit te zien dan het raam van een vliegtuig. Dit laatste levert een 'extensief' beeld, het vergrootglas maakt intensieve bestudering mogelijk.

Een voorbeeld ter illustratie. Scanzoni (1979a, 118) onderzoekt de mate van communicatie tussen echtgenoten door aan de vrouw te vragen: 'How do you feel about the ways you and your husband can confide in each other, talk things over and discuss anything that comes up? Do you feel it is very good, OK, or not so good?' Enkele impliciete vooronderstellingen hierbij zijn dat de beleving van 'communicatie' unidimensioneel is, dat de antwoordalternatieven (met de ingebouwde scheve verdeling van twee positieve alternatieven en één gematigd negatieve antwoordmogelijkheid) deze dimensie adequaat representeren, dat het antwoord van de vrouw alléén toereikend is om inzicht te krijgen in het communicatieproces tussen haar en haar echtgenoot en dat mensen in staat zijn om betrouwbare uitspraken te doen over hun eigen communicatiegewoonten.

Scanzoni gaat uit van een niet complexe conceptie van 'communicatie'. Ook in mijn eigen onderzoek is naar aanleiding van verschillende onderwerpen aan vrouwen en mannen gevraagd of men daarover met de partner kan praten. De antwoordmogelijkheden waren niet voorgestructureerd, zoals bij Scanzoni. Een vrouw antwoordde op de vraag of zij met haar man kon praten over iets dat haar dwars zat, dat dit zeker het geval was. Op de vraag of dit wel eens voorkwam, antwoordde zij ontkennend... De ogenschijnlijke tegenstelling wordt verklaard door haar wens een goede indruk te wekken. De communicatiegewoonten van echtparen laten zich blijkbaar niet zomaar op één dimensie inschalen.

Complexiteit van sociale verschijnselen zou als uitgangspunt genomen

moeten worden. Dit brengt met zich mee dat de noodzaak om dieper door te dringen dan de oppervlakte *altijd* aanwezig is. Het a-priori uitgaan van niet-complexiteit veronderstelt impliciet een theoretische kennis, die juist door middel van onderzoek verkregen zou moeten worden. Niet-complexiteit van verschijnselen kan alleen worden aangenomen, wanneer deze in onderzoek is aangetoond of overtuigend beredeneerd kan worden.

De affectief gekleurde, waardengeladen en complexe aard van verschijnselen stelt op zich geen dwingende eisen ten aanzien van het gebruik van een bepaalde methode. Zelfs bij een ogenschijnlijk niet affectief en waardengeladen, noch complex onderwerp als de afstand tussen Amsterdam en Nijmegen, kan het gebruik van een intensieve methode worden gerechtvaardigd, bv. als men is geïnteresseerd in verschillen in subjectieve beleving van afstand van verschillende soorten mensen, eventueel onder verschillende condities.

3. De onbekendheid van het onderzoeksgebied

Het tweede argument voor een intensieve methode dat in handboeken wordt genoemd, het ontbreken van kennis over een bepaald gebied, blijkt in de praktijk niet uitsluitend gereserveerd te zijn voor het gebruik van dit type methoden. Het is een 'opportunistisch' argument dat door onderzoek(st)ers van verschillend plimage en met verschillende oogmerken wordt gebruikt. Zo hanteren zowel Blood en Wolfe (1960,6) als Scanzoni (1979a,5,52, noot 9) dit argument, terwijl zij beiden een extensieve methode hebben gebruikt. Beiden presenteren hun studie als 'exploratief'.

Het argument geeft geen aanwijzingen over de gevallen waarin men beter een intensieve dan een extensieve methode kan gebruiken, omdat het strikt genomen altijd opgaat. Hoewel er uiteraard gradaties zijn in de mate waarin men voort kan bouwen op reeds ontwikkelde theoretische inzichten en op de resultaten van eerder verricht onderzoek, is er op het moment dat men zich nieuwe empirische vragen stelt over het gebied in kwestie, sprake van het ontbreken van kennis over het nog niet geëxploreerde gedeelte van dat onderzoeksgebied. Een tweede, belangrijker punt is dat het argument alleen discriminerende waarde heeft, als men het eens is over hetgeen men onder 'kennis' verstaat. Bij nadere beschouwing blijkt het niet zozeer om de *hoeveelheid* beschikbare kennis te gaan, maar om de *kwaliteit* van de aanwezige kennis. Hierover kunnen de meningen uiteenlopen.

Wanneer onderzoek naar macht in het huwelijk uitwijst dat er een egalitaire verhouding bestaat omdat de vrouw ongeveer evenveel beslissingen neemt over het voedsel en de dokter als de man over zijn werk en de levensverzekering, dan zegt mij dat nauwelijks iets over de machtsverhouding

tussen gehuwden. Toch hebben gezinssociologen een enorme hoeveelheid kennis van dit type geproduceerd. Wat kennis voor de één is, is dat niet per definitie voor de ander. Noch de aard van het onderwerp, noch het ontbreken van kennis over een bepaald gebied, kunnen worden beschouwd als argumenten voor het speciale gebruik van intensieve onderzoeksmethoden, aangezien beide argumenten, op de keper beschouwd, altijd opgaan.

In de volgende drie paragrafen zal ik uiteenzetten, dat het niet zozeer deze argumenten zijn, die onderzoek(st)ers doen besluiten tot een intensieve of extensieve methode, maar dat zij zich, bewust of onbewust, meer laten leiden door datgene wat zij willen weten over het onderwerp in kwestie, door de functie die zij in het onderzoeksproces aan de theorie toekennen en door kennistheoretische opvattingen over de sociale werkelijkheid.

4. Conceptualisering van onderzoeksvraagstelling en -opzet

Gezinssociologen hebben macht altijd opgevat als een eigenschap van personen die zij in een bepaalde hoeveelheid kunnen bezitten en legden de nadruk op in zichtbaar gedrag tot uitdrukking komende effecten van macht, zoals beslissingen (bv. Burr, 1973, Scanzoni, 1979a en 1979b, Scanzoni en Polonko, 1980, Mc Donald, 1980). Het resultaat van macht en niet de processen waardoor hij tot stand komt, was wat hen interesseerde. In 1975 wordt door Cromwell en Olson gewezen op de noodzaak zich behalve met het resultaat van macht ook bezig te houden met de processen die bij machtsuitoefening een rol spelen, een gebied dat volgens hen zowel conceptueel als operationeel nog slecht is onderbouwd.

Tussen 'beslissingen' als resultaten van macht en 'machtsprocessen' zijn een aantal verschillen die consequenties hebben voor de wijze waarop men deze verschijnselen kan onderzoeken. Reflectie hierover ontbreekt tot nu toe in de gezinssociologie. Een eerste verschil is dat een proces, in tegenstelling tot een beslissing, die beschouwd kan worden als een punt in de tijd, een historische dimensie heeft. Een proces leidt niet noodzakelijkerwijs tot een eindpunt in de vorm van gedrag; een beslissing markeert wel zo'n eindpunt (soms tijdelijk), dat ofwel als mentale verandering ofwel in observeerbaar gedrag gestalte krijgt. Een beslissing is een digitaal verschijnsel met een statisch karakter, een proces is analoog en dynamisch. In de tweede plaats verschilt een proces van een beslissing doordat een proces niet per definitie gebonden is aan één persoon of groep; processen kunnen zich afspelen tussen personen, tussen groepen van personen. Een derde punt van verschil is dat een proces een niet specifieke 'lege' categorie is, die de psychologische of sociale activiteit vóór of na, of geheel los van specifieke handelingen aanduidt, terwijl een beslissing een specifieke psychologische of sociale hande-

ling is. De aard van de beslissing is duidelijk op het moment dat hij genomen is; voor een proces ligt dat anders: de aard ervan is niet gegeven met het feit dat er zich een proces afspeelt.

Samenvattend kan worden gezegd dat de aard van beslissingen en processen verschillend is. Beslissingen zijn in principe gemakkelijker te observeren, dan processen. De betekenis van beslissingen ligt vooral in het feit dat hun *aantal* bij verschillende mensen geteld en vergeleken kan worden; bij processen gaat het niet om hun kwantiteit maar om hun *kwaliteit*. Dit geldt ook voor processen in de machtsverhouding tussen vrouwen en mannen. Op het proceskarakter van macht in huwelijksrelaties heb ik als volgt getracht greep te krijgen.

Eén van beide partijen onderneemt feitelijk een *veranderingspoging* of zou een veranderingspoging willen ondernemen, maar ziet daar om een of andere reden van af. De redenen waarom men wel of niet een veranderingspoging onderneemt, zijn beide van belang in relatie tot de machtsverhouding. Beide kunnen licht werpen op de interpretatie van rechten en plichten, die men hanteert. Het tweede type redenen geeft inzicht in het bereik van de mogelijkheden tot verandering die men voor zichzelf waarneemt.

Bij het ondernemen van veranderingspogingen of het tegenhouden van veranderingen, maakt men soms gebruik van bepaalde *strategieën*. Deze kunnen meer of minder en gedurende een langere of een kortere periode effectief zijn. Het belang dat men heeft bij de instandhouding van de status quo of bij verandering daarvan en de eventuele hiërarchie van belangen en behoeften tussen vrouwen en mannen, kunnen bepalend zijn voor de aard van de strategieën die men gebruikt en de effectiviteit ervan.

Bij het streven naar veranderingen kunnen *belemmeringen* optreden. Deze kunnen zich voordoen in de persoon zelf, zij kunnen besloten liggen in de relatie of zij kunnen meer maatschappelijk van aard zijn (bv. sociaal, economisch). Een veranderingspoging die gericht is op het gedrag van de partner roept bij haar of hem meestal een *reactie* op. Deze kan positief of negatief zijn. Bij een positieve reactie en bij het ontbreken van verdere intrapersoonlijke of maatschappelijke belemmeringen, vindt de verandering plaats en wordt het interpersoonlijke proces beëindigd. Bij een negatieve reactie vormt de partner zelf een belemmering voor de door de ander gewenste verandering. De reactie kan het karakter van een strategie hebben, een strategie om de status quo te handhaven. Bij succes van de strategie wordt ook hier het interpersoonlijke proces stopgezet.

In de loop van deze processen kunnen zich *conflicten* voordoen en worden soms *beslissingen* genomen, die als zichtbare uitingsvormen van macht zijn te beschouwen. Het niet optreden van conflicten of het niet nemen van beslissingen hoeft echter niet te betekenen dat er géén sprake is van machts-

uitoefening (vgl. Lukes, 1974). Net zoals de redenen van 'géén veranderingswensen of -pogingen' de machtsverhouding kunnen verhelderen, geldt dit voor de achtergronden van 'géén conflict' en 'géén beslissing'.

Samengevat richtte de vraagstelling van mijn onderzoek zich op de aard (en het aantal) veranderingswensen en -pogingen, strategieën, belemmeringen, reacties van de partner, conflicten en beslissingen; deze elementen werden geacht in hun onderlinge samenhang het proceskarakter van macht in huwelijksrelaties te weerspiegelen. Een aantal onderwerpen waarvan werd aangenomen dat deze een belangrijke rol spelen in huwelijksrelaties, werden geselecteerd voor bestudering van de werking van eventuele machtsprocessen: arbeidsverdeling, kinderen, seksualiteit, geld en sociale contacten.

In deze conceptualisering stond de dynamiek van de *machtsverhouding* centraal. Voor de opzet van het onderzoek betekende dit dat zowel vrouwen als mannen moesten worden ondervraagd. Verschillende antwoorden op dezelfde vragen, gesteld aan vrouwen en mannen, zouden een verschil in interpretatie en perceptie van de feitelijke en de gewenste positie in deze verhouding aan het licht kunnen brengen. In deze conceptualisering zijn niet alleen intrapersoonlijke processen, maar ook en vooral interpersoonlijke en maatschappelijke processen en factoren van belang. Een hulpmiddel bij het verkrijgen van inzicht in de interpersoonlijke processen was het inbouwen van een 'spiegel-effect': het vragen naar waargenomen beleving, veranderingswensen, etc. bij de ander. Eventuele discrepanties tussen feitelijke (d.w.z. door de persoon zelf aangegeven) beleving, veranderingswensen, etc. en door de ander waargenomen beleving of wensen, konden op deze wijze naar voren komen. In combinatie met informatie over het succes van de afloop van veranderingspogingen, conflicten, e.d., zouden dergelijke discrepanties inzicht in de machtsverhouding kunnen verschaffen. Het ondervragen van zowel vrouwen als mannen betekent een ingrijpende koerswijziging ten opzichte van de gezinssociologen. In de gezinssociologie zijn mogelijke sekseverschillen in perceptie en interpretatie doorgaans als 'meetfouten' beschouwd: 'While some have argued that spousal perceptual differences and the dynamics of the decision-making process must be taken into consideration (..), it is generally concluded that these incongruities arise primarily from random measurement error (..)'. (Mc Donald, 1980;846). Intra- en interpersoonlijke processen in de machtsverhouding tussen vrouwen en mannen vinden plaats binnen een maatschappelijke context. Behalve processen op micro- en meso-niveau beïnvloeden ook processen op macro-niveau de aard van de machtsverhouding. Om de wisselwerking tussen deze drie soorten processen te kunnen bestuderen, zijn een tweetal maatschappelijke factoren, waarvan op theoretische gronden werd aangenomen

men, dat zij van invloed zijn op de machtsverhouding, in de onderzoeksopzet ingebouwd: sociale klasse en het al of niet buitenshuis werken van de vrouw. De onderzochte groep werd op deze factoren gestratificeerd.

Boven beschreven conceptualisering van vraagstelling en -opzet van het onderzoek bracht mij tot de conclusie dat een verdere structurering van de beoogde processen dan zoals die in de opbouw van de vragen was gerealiseerd (van beleving, via veranderingswensen naar conflicten en beslissingen) niet zinvol was en dat een flexibele, open benadering van vragen en thema's binnen het qua opbouw gestructureerde interview het meest aangewezen was. Niet zozeer de aard van het onderwerp, maar het soort vragen dat ik daarover stelde en de wijze waarop ik deze vragen in de opzet van het onderzoek tot hun recht wilde laten komen, waren bepalend voor de keuze van een intensieve onderzoeksmethode. Hoewel andere intensieve methoden als participerende observatie en bestudering van natuurlijke gespreksituaties de dynamiek in de machtsverhouding het minst geweld lijken aan te doen, zou het gebruik van deze methoden om praktische en ethische redenen problematisch zijn. Bovendien was ik in eerste instantie geïnteresseerd in belevingsaspecten en niet zozeer in gedragsaspecten; in het interview komen belevingsaspecten het beste tot hun recht.

Hoe is Scanzoni nu te werk gegaan bij de conceptualisering van zijn vraagstelling en de opzet van zijn onderzoek? Hoewel hij meent dat het moeilijk is om sociale processen te kwantificeren, acht hij het geen onmogelijke opgave. 'In brief, the logic of dealing with several decision-making processes in conjunction with one another is amenable to the rigors of empirical verification. Though it is difficult to quantify social processes and though sociologists are not in the habit of doing it, it is not an impossible task and it is one that demands our attention if the theoretical issues are ever to be adequately explored.' (Scanzoni, 1979b; 312).

De paradox doet zich voor dat er nog geen theoretische rationale is ontwikkeld op grond waarvan bepaalde aspecten voor bestudering geselecteerd kunnen worden, terwijl in het proces van operationaliseren en kwantificeren duidelijk theoretische keuzen worden gemaakt over de aard van de begripsmatige inperkingen en van de kwantitatieve dimensies waarin de verschijnselen kunnen worden gevat. Operationaliseren en kwantificeren is in de opvatting van Scanzoni een louter technische, a-theoretische bezigheid. Niets is minder waar, zoals hierna zal blijken.

Scanzoni formuleert nergens in zijn boek een expliciete vraagstelling. Wel zegt hij de 'dynamica van conflict- en onderhandelingsprocessen' te willen onderzoeken. Hij legt een aantal conflictgebieden voor aan zijn vrouwelijke respondenten en vraagt hen aan te geven welke conflicten in hun huwelijk een rol spelen. Vervolgens legt hij hun vijf onderhandelingsstrate-

giën en vier reactiewijzen van de echtgenoot voor en vraagt hen aan te kruisen welke op hen van toepassing zijn. Hoewel Scanzoni, waarschijnlijk vanuit de gedachte dat het een exploratief onderzoek is, geen hypothesen vooraf formuleert, beschouwt hij de variabele 'sex-rolmoderniteit' als de belangrijkste verklarende variabele. Hij heeft hiervoor een statistische en geen theoretische rationale (Scanzoni, 1979a, 52, noot 9).

In het boek van Scanzoni ontbreekt het aan een expliciete conceptualisering van de machtsprocessen die aan de dynamica van conflicten en onderhandelingen ten grondslag liggen. Achter de wijze waarop hij zijn 'vraagstelling' conceptualiseert en achter de opzet van het onderzoek gaat echter een impliciete conceptualisering schuil. Op de functie van een expliciete en een impliciete conceptualisering van onderzoeksvraagstelling en -opzet ga ik aan het eind van deze paragraaf in.

De impliciete conceptualisering van Scanzoni komt in een drietal aspecten van 'vraagstelling' en opzet van het onderzoek tot uitdrukking. Allereerst ligt de nadruk bij hem, net als bij de andere gezinssociologen, op in openlijk gedrag tot uitdrukking komende aspecten van de machtsverhouding, namelijk conflicten. In de tweede plaats is hij vooral geïnteresseerd in verschijnselen op micro-niveau. De intrapersonlijke sex-rolvariabele wordt geacht de verschillende maten van 'wife-power', zoals hij het uitdrukt, te verklaren. Mannen zijn conform de gezinssociologische traditie, de grote afwezigen; interpersoonlijke processen laat Scanzoni buiten beschouwing. Door alleen vrouwen te ondervragen en onderling te vergelijken, verdwijnt het feit dat het gaat om een *machtsverhouding* uit het gezichtsveld. Ten derde blijkt Scanzoni een 'verborgen theoretische agenda' te hebben, die op subtiele wijze tot uitdrukking komt in de operationalisatie van begrippen. Een voorbeeld ter toelichting.

De vier mogelijke reactiewijzen van de echtgenoot die Scanzoni (1979a; 121) aan de vrouwen voorlegt, zijn de volgende: 'compromise and change' (1), 'explain why he does not do what you want' (2), 'listen but do nothing' (3), en 'refuse even listen to you' (4). Het eerste antwoord-alternatief stelt volgens Scanzoni maximale, het laatste minimale 'wife power' voor. Afgezien van het feit dat het misleidend is om 'compromise and change' in één alternatief onder te brengen (immers het sluiten van een compromis kan iets heel anders zijn dan het realiseren – zonder compromis – van een gewenste verandering), blijkt uit deze operationalisatie dat Scanzoni uitgaat van een gelijke startpositie van beide partners. Dit kan, maar hoeft niet correct te zijn. Voor de structurele ongelijkheid die verbonden is aan de arbeidsverdeling in het gezin heeft hij geen oog. Een voorbeeld om dit te verduidelijken.

Wanneer een full-time buitenshuis werkende vrouw, die daarnaast ook

verantwoordelijk is voor het huishouden, er na langdurige onderhandelingen in slaagt om aan haar echtgenoot een klein gedeelte van het huishouden over te dragen, terwijl zij een gelijke verdeling nastreeft, zou ik dit niet willen opvatten als maximale macht van de vrouw, maar als een geringe verkleining van de bestaande machtsongelijkheid. Pas wanneer de gelijke verdeling van taken is bereikt, is deze machtsongelijkheid opgeheven.

Alternatief 2 beschouwt Scanzoni als de daarop volgende graad van 'wife-power': 'The wife currently lacks maximum power to effect change, but she has sufficient power to keep the negotiations going.' (p. 122) Wanneer de echtgenoot uit hetzelfde voorbeeld uitlegt dat hij vanavond geen tijd heeft om de afwas te doen omdat hij een belangrijke vergadering moet bezoeken (dit zou als alternatief 2 worden gescoord), dan heeft de vrouw weinig meer bereikt dan dat zij het alleen moet doen. Zijn 'nee-met-uitleg-' te beschouwen als 'voldoende macht om de onderhandelingen gaande te houden' is een te fleurige voorstelling van zaken. Tot zover de 'verborgen theoretische agenda' van Scanzoni.

In het licht van bovenbeschreven impliciete conceptualisering wekt het geen verbazing dat Scanzoni nalaat bepaalde relevante vragen te stellen. Terwijl de discrepantie in sexrol-moderniteit tussen vrouwen en mannen, die herhaaldelijk in onderzoek is aangetoond, een belangrijke factor in de verklaring van machtsprocessen zou kunnen zijn, kijkt Scanzoni alleen naar de moderniteit van vrouwen.

Uit mijn eigen onderzoek enkele voorbeelden ter illustratie van de grenzen die door de mannen aan de moderniteit van hun echtgenotes kunnen worden gesteld en van de wijzen waarop zij dat legitimeren. 'Ik zou het nooit *accepteren* dat zij zou gaan werken en ik in het huishouden, ook niet halve dagen; de werkzaamheden trekken mij niet aan, volledig niet.' en: 'Maar als haar werken op dit moment zou moeten betekenen dat ik meer voor de kinderen zou moeten inschakelen, zou moeten opvangen, dan lijkt me dat filosoferend soms nog wel een leuk idee, maar ik betwijfel of ik dat toch echt zou *accepteren*.' en: 'Ik heb dus gezegd dat zij vrij zelfstandig was en die zelfstandigheid die kon zij nog uiten in het werk. Kijk, dan ga je die zelfstandigheid misschien een beetje doorvoeren in het huishouden en die zelfstandigheid wordt niet *geaccepteerd* door mij. (...) Ja, je bent niet als vrouw op de wereld om te zeggen, nou kan ik lekker genieten en om helemaal mezelf te zijn en alles mooi, nee, dat vind ik niet reëel ten opzichte van de man.'

De conclusie die ik uit het voorafgaande zou willen trekken, is dat het achterwege laten van een expliciete conceptualisering van vraagstelling en -opzet het gevaar van een impliciete conceptualisering vergroot. Bij Scanzoni gaat het ontbreken van een expliciete conceptualisering van onderzoeksvraagstelling en -opzet gepaard met het a-priori aannemen van 'object-ade-

quaatheid' van een extensieve methode. Het kwantificeren van processen beschouwt Scanzoni blijkens het citaat op blz. 212 en blijkens zijn eigen werkwijze als *voorwaarde* om te komen tot relevante theoretische inzichten. Als gevolg van deze opvatting verliep de keuze voor het survey bij Scanzoni op een vanzelfsprekende wijze en werd hierover geen verantwoording afgelegd.

Eén van de belangrijkste functies van een expliciete conceptualisering van onderzoeksvraagstelling en -opzet is juist dat op grond daarvan de keuze van een methode verantwoord kan worden. Zo'n conceptualisering geeft specifiekere aanwijzingen over de aard van de verschijnselen en de relevantie van bepaalde vragen en biedt daarmee meer aanknopingspunten voor beslissingen inzake het type methode dat men gaat gebruiken, dan de loutere vaststelling van de aard van het onderwerp (par.2).

5. *De functie van de theorie in het onderzoeksproces*

De functie van de theorie bij een intensieve onderzoeksbenadering verschilt van de wijze waarop de theorie bij een extensieve benadering functioneert. Om dit verschil te kunnen begrijpen is het nodig eerst iets te zeggen over de verschillende modellen van theorieontwikkeling en de geldigheidspretenties van beide typen benaderingen. In het logisch-empiristisch paradigma van wetenschap worden langs deductieve weg hypothesen uit de theorie afgeleid die – inductief – aan empirisch materiaal worden getoetst. Het doel is te komen tot een 'nomologisch netwerk' van getoetste uitspraken die geacht worden algemene geldigheid te bezitten (vgl. de Groot, 1961). Bij intensieve onderzoeksbenaderingen komt theorie meer langs inductieve wijze tot stand (bv. Glaser en Strauss, 1967; Schatzman en Strauss, 1973). Over de mate waarin een strikt inductieve werkwijze mogelijk is, verschillen de meningen. Glaser en Strauss hebben een betrekkelijk probleemloze opvatting van het inductieve proces: van 'substantieve', d.w.z. op specifieke aspecten van de werkelijkheid van toepassing zijnde theorie, via de cognitieve activiteit van de onderzoek(st)er in wisselwerking met 'het veld', naar 'fundamentele' meer formele en abstracte theorie met een grotere algemene geldigheid. De vooronderstelling hierbij is dat onderzoek(st)ers min of meer 'theorieeloos' het veld betreden. De waarnemingen die men doet zijn echter niet zonder meer een weerspiegeling van *de* werkelijkheid; aan elke waarneming gaat 'theorie' vooraf (vgl. Gallacher et al., 1978; Gergen, 1978; Holzkamp, 1972). Hoewel het woord 'theorie' in dit verband misschien wat pretentius is, ontkomt geen enkele onderzoek(st)er aan een zekere perceptuele en conceptuele selectiviteit.

De geldigheidspretenties van intensieve onderzoeksbenaderingen zijn be-

scheidener dan die van extensieve benaderingen. In intensieve onderzoeksbenaderingen wordt het onderwerp in kwestie bestudeerd in relatie tot de typische structuur of de sociale identiteit van een specifieke groep mensen of men maakt vergelijkingen tussen verschillende groepen. Mijn eigen onderzoek is hiervan een voorbeeld. Een andere mogelijkheid is dat men een groot aantal waarnemingen doet bij enkele 'cases', die dan representatief zijn voor het aantal en de aard van de waarnemingen die men in principe bij die cases zou kunnen doen. Het onderzoek van Huls (1982) is hiervan een voorbeeld. De generalisatiepretentie reikt in principe niet verder dan de groep mensen of de cases die men heeft onderzocht. De aldus verworven inzichten kunnen telkens bij nieuwe categorieën of gevallen worden bestudeerd of men kan dezelfde groepen of gevallen bestuderen onder andere condities. De bedoeling is niet om te komen tot algemene geldigheden, maar tot een steeds verfijnder theoretisch inzicht in het probleem.

Samenhangend met dit verschil in model van theorieontwikkeling hebben theorieën een verschillende functie in intensieve en extensieve onderzoeksbenaderingen. De deductieve werkwijze en het streven naar algemene geldigheden, kenmerkend voor het logisch-empiristisch model, brengen met zich mee dat de functie van de theorie vooral verklarend en voorspellend is. Het feit dat bij intensieve benaderingen de nadruk meer ligt op een inductief proces van kennisverwerving en op verfijning van theoretisch inzicht in verschijnselen onder specifieke condities, impliceert dat de functie van de theorie in het onderzoeksproces meer heuristisch, dan verklarend en voorspellend is. De theorie dient als zoekschema dat zodanig is geformuleerd, dat de kans dat onverwachte, niet-triviale en misschien in eerste instantie onbegrepen verschijnselen aan het licht komen, maximaal is.

Hieronder zal ik kort de heuristische functie toelichten van de theoretische noties die ik in mijn onderzoek heb gebruikt. Deze noties zijn deels afkomstig van Lukes (1974) en deels ontleend aan feministische theorievorming van het afgelopen decennium. Lukes gaat ervan uit dat bepaalde vormen van machtsuitoefening niet tot uitdrukking hoeven te komen in observeerbaar conflict of belangentegenstellingen. Percepties, cognities en voorkeuren kunnen zodanig gevormd zijn dat men geen conflicten aangaat en dat geen belangentegenstellingen worden ervaren. Mensen accepteren de situatie zoals hij is, ofwel omdat zij geen alternatieven zien, ofwel omdat zij hem als natuurlijk, onvermijdelijk en onveranderlijk zien. Op deze wijze wordt hun perspectief 'gemobiliseerd' in de richting van het perspectief dat door 'de macht' wordt vertegenwoordigd. Deze 'mobilisation of bias' moet niet in de eerste plaats gezien worden als het gevolg van een bewust of intentioneel optreden van de kant van individuele machthebbers. De meeste processen waardoor perspectieven worden gemobiliseerd, vinden

plaats in maatschappelijke instituties. Intentioneel – individueel of collectief – machtsvertoon vindt altijd plaats binnen een institutionele machtscontext.

Deze opvatting van macht leek goed toepasbaar op de machtsverhouding in huwelijksrelaties. De dynamiek van de processen in de machtsverhouding tussen vrouwen en mannen in het huwelijk zou hieruit kunnen bestaan dat beide seksen, samenhangend met hun verschillende posities, zowel in het gezin als daarbuiten, verschillende behoeften en belangen hebben, die hiërarchisch zijn geordend. Verschillen in sociale en economische posities en verschillen in interpretaties van rechten en plichten, voortvloeiend uit een belangenhierarchie, zouden de motor kunnen zijn van de machtsprocessen en het verloop ervan kunnen bepalen. Machtsongelijkheid tussen vrouwen en mannen heb ik opgevat als een structureel gegeven, ongelijkheid tussen de seksen ligt verankerd in maatschappelijke structuren (bv. de structuur van de arbeidsmarkt, de verhouding tussen openbare en privé-sfeer) en instituties (wetgeving, kerk, wetenschap, gezin).

Eén van de maatschappelijke instituties waarbinnen perspectieven worden gemobiliseerd, is het gezin, waarvan de heteroseksuele verbintenis tussen vrouw en man in het huwelijk, het fundament is (vgl. Chodorow, 1978). Als gevolg van een 'ideologische hegemonie' (Belle en Newby, 1976), waarin aan de mannelijke bestaanswijze prioriteit wordt gegeven boven de vrouwelijke, is het mogelijk dat behoeften en belangen van vrouwen op een vanzelfsprekende wijze worden ondergeschikt aan die van mannen. De kans dat op een bewust niveau belangentegenstellingen worden ervaren, is klein. De kans dat machtsprocessen werkzaam zijn, zonder dat openlijke conflicten optreden, is groot. De uiterlijke tekenen van machtsuitoefening zijn dan berusting en het afzien van veranderingswensen en -pogingen. Het zoeklicht moet in deze gedachtengang gericht zijn op 'onzichtbare' machtsuitoefening.

Door middel van een intensieve onderzoeksbenadering was het mogelijk om de validiteit van deze theoretische benadering op zijn heuristische waarde te onderzoeken. Hoewel op dit moment nog niet alle resultaten zijn gerapporteerd, kan wel worden gezegd dat de meer verborgen wijzen van machtsuitoefening een minstens zo belangrijke plaats innemen als de zichtbare mechanismen en processen. Twee voorbeelden ter illustratie van de redenen die vrouwen kunnen hebben om af te zien van het aangaan van conflicten. In het eerste voorbeeld is het: 'hij wint toch', in het tweede angst voor het verstoren van de relatie. 'Als hij onredelijk is, ga ik er wel eens tegenin, maar later denk ik ook wel eens: ik kan het maar beter laten. Dat probeer ik de laatste tijd ook. (...) Ja, je mag zo lekker lik op stuk geven, hè, maar daar wordt het zo eindeloos van. En je wint het toch niet.. Ik denk, dat

kun je eigenlijk veel beter niet doen.' en: 'Als we werkelijk iets hebben, zeg je niets om ruzie te voorkomen. (...) Als ik erg verdrietig ben over iets dat met mijn man te maken heeft, dan zal ik dat zo lang mogelijk voor me houden en pas als het echt niet anders kan, dan zou ik het wel zeggen. (...) Ruzie moet je zo veel mogelijk vermijden. Want als een kopje eenmaal een barstje heeft, dan scheurt het gauw verder.' Tot zover de functie van de theoretische noties in mijn onderzoek.

Scanzoni omschrijft zijn theoretisch kader als een eclectische versie van de kosten-batentheorie. Noties als uitwisseling, macht en conflict staan hierin centraal. Mensen gedragen zich teneinde kosten te minimaliseren en baten te maximaliseren. Een huwelijk blijft in stand zolang beide partijen menen dat de verhouding van kosten en baten gunstig is vergeleken bij wat zij buiten de verbintenis zouden kunnen ervaren. In principe streven beide partners naar 'maximum joint profit'. Conflicten en onderhandelingsprocessen kunnen vanuit deze kosten-batentheorie (ook wel uitwisselings-theorie genoemd) worden verklaard. Behalve deze expliciete theorie heeft Scanzoni zoals we al zagen, ook verschillende impliciete theoretische opvattingen (par. 4). Welke functie vervullen zijn theoretische noties nu in het onderzoek? Als gevolg van de grote plaats die zijn impliciete theoretische opvattingen innemen ten opzichte van de expliciete, komt de bedoelde functie van de theorie – verklaren en voorspellen – in het geding. De sexrolvariabele, waarvan werd aangenomen dat hij verklarende en voorspellende waarde had, blijkt als gevolg van tautologische herformuleringen van de eigen preconcepties hoge correlaties te vertonen met een aantal van de afhankelijke variabelen.

In plaats van nieuwe inzichten in de aard van de processen in de machtsverhouding tussen gehuwden op te leveren, vervult het theoretisch kader voornamelijk de functie de eigen, ingebouwde impliciete veronderstellingen te bevestigen. Wanneer begrippen conceptueel en operationeel nog slecht zijn onderbouwd, zoals bij machtsprocessen in het huwelijk het geval was (Cromwell en Olson, 1975), dan staan ingrijpende begripmatige inperkingen in de vorm van gedwongen-keuze-alternatieven verdere theorieontwikkeling eerder in de weg dan dat zij deze bevorderen.

Een expliciete theoretische reflectie vooraf over datgene wat de theorie geacht wordt te verklaren, heeft niet alleen tot doel de verhouding tussen impliciete en expliciete theorie zoveel mogelijk te laten uitvallen ten gunste van de laatste, maar ook om te bepalen welke functie men in het onderzoeksproces aan de theorie wil toekennen. Op grond van theoretische overwegingen vooraf kan men tot de conclusie komen dat een heuristische theorie meer adequaat is dan een verklarende en voorspellende theorie.

6. Het model van de sociale werkelijkheid

6.1. *Mensopvatting.* Explicitering van achterliggende opvattingen over 'de mens' is noodzakelijk wanneer men de keuze voor een intensieve of extensieve methode van onderzoek ook kennistheoretisch wil verantwoorden. In het wetenschappelijk paradigma waarin het gebruik van extensieve methoden overheersend is, wordt de mens beschouwd als 'organisme', 'respondent' of 'proefpersoon' die op bepaalde stimuli binnen de door de onderzoek(st)er vastgestelde grenzen met bepaalde gedragswijzen reageert. Bij gelijke beginvoorwaarden en bij afwezigheid van storende factoren worden respondenten geacht op gelijke wijze te reageren op de prikkelsituatie (vgl. Holzkamp, 1972). Verschillen tussen mensen worden verklaard door de aanname van 'intermediërende variabelen', variabelen die tussen de prikkelconstellatie en de respons van het individu 'bemiddelen'. In de psychologie zijn intermediërende variabelen meestal persoonlijkheidsvariabelen, die worden beschouwd als 'stabiele innerlijke toestanden' die in de persoon bestaan (vgl. de Groot, 1961). Respondenten worden geacht in verschillende situaties constantie in persoonlijkheidskenmerken te vertonen. Responsvariatie die het gevolg is van momentane stemmingwisselingen wordt beschouwd als 'foutenvariantie' (bv. de Groot, 1961).

De basis-veronderstelling hierbij is dat respondenten zich in principe houden aan de door de onderzoek(st)er bepaalde reactiedimensie(s), dat zij de instructies niet doorkruisen en geen privé-eigenaardigheden van welke aard dan ook in de onderzoekssituatie laten meespelen (Holzkamp, 1972). Behalve de aanname van 'situatie-invariantie' is de veronderstelling van 'logische onafhankelijkheid van menselijke kenmerken en eigenschappen' kenmerkend voor het logisch-empiristisch paradigma. Deze aanname krijgt bv. gestalte in experimenteel onderzoek, wanneer men poogt bepaalde factoren constant te houden en andere systematisch te variëren, zodat eenduidige uitspraken gedaan kunnen worden over de relatie tussen onafhankelijke en afhankelijke variabelen. Mensen worden in deze opvatting beschouwd als in principe voorspelbaar, als losstaand van hun omgeving, als a-historisch en als 'passief reagerend op stimuli' (bv. de Groot, 1961; Sanders, 1972).

In het mensbeeld dat naar voren komt in de kritische stromingen in de sociale wetenschappen en in intensieve onderzoeksbenaderingen, worden daarentegen inconsistentie, veranderlijkheid, historiciteit en activiteit van mensen benadrukt (Lofland, 1971; Harré en Secord, 1972; Holzkamp, 1972). Hun 'descriptieve apparaat' wordt niet bijster geschikt geacht voor het gebruik van traditionele wetenschappelijke methoden, bv. het survey, omdat het inconsistentie, tegenstrijdigheid, ambivalentie, wisselvalligheid,

vaagheid en meerduidige betekenissen vertoont (vgl. Bogdan en Taylor, 1975; Schwartz en Jacobs, 1979). Deze facetten van menselijk gedrag worden echter niet als 'foutenvariantie' beschouwd, maar als potentieel relevante informatie.

Verschillende mensen hanteren verschillende betekenisstructuren, die de achtergrond vormen van hun handelen. Zij zijn 'wetenschappelijk interessant' omdat zij verschillende manieren hebben om hun gedrag te legitimeren en te rechtvaardigen. Achter identiek gedrag en identieke attitudes kunnen verschillende legitimeringen en verschillende betekenissen schuilgaan en vice versa. Om deze reden kunnen attitudes van mensen niet op 'face-value' worden bekeken. De relevante informatie zit in de achterliggende structuur van opvattingen en interpretaties; deze komt meestal pas naar voren als de attitude ter discussie wordt gesteld of als de persoon in kwestie de attitude nader toelicht. Een voorbeeld uit mijn onderzoek om dit te illustreren. In de vragenlijst die ik naast het interview als hulpmiddel gebruikte, was de volgende uitspraak opgenomen: 'vrouwen die carrière willen maken zijn vrouwen die niet aan de man kunnen komen'. Een man omcirkelde: enigszins mee oneens. Als mondeling commentaar gaf hij: 'Dat geldt natuurlijk niet voor mijn eigen vrouw, maar wel voor veel andere vrouwen'. De nuancering gaat verloren in het 'enigszins mee oneens'.

In intensieve onderzoeksbenaderingen worden attitudes, meningen, intenties en motieven van mensen niet opgevat als logisch van elkaar onafhankelijk en dus geïsoleerd van elkaar te bestuderen; de onderlinge samenhang tussen de kenmerken of juist de tegenstrijdigheden ertussen worden als essentieel beschouwd. Men zou dit 'interne kontekst-gebondenheid' kunnen noemen. De wijze waarop mensen uitdrukking geven aan deze kenmerken hangt samen met de specifieke situatie waarin zij zich bevinden en met de specifieke positie waarin zij op dit moment in de geschiedenis en in deze maatschappelijke constellatie verkeren. Dit is te beschouwen als 'externe kontekst-gebondenheid' van menselijk handelen, waarnemen en interpreteren. In tegenstelling tot in het logisch empirisme wordt de mens hier niet opgevat als organisme, respondent of proefpersoon, maar als mens (vgl. Harré en Secord, 1972, die spreken over een 'anthropomorf' model van de mens).

Tot slot een voorbeeld om te illustreren hoe impliciete opvattingen over de mens en over relaties tussen mensen samenhangen met en doordringen in het gebruik van een methode van onderzoek. In het mensbeeld waarvan de onderzoek(st)ers naar macht in het huwelijk uitgaan, worden het verschil in maatschappelijke positie tussen de seksen en de bredere maatschappelijke kontekst van de machtsongelijkheid tussen vrouwen en mannen over het hoofd gezien. Vanuit dit a-historische en kontekst-onafhankelijke mens-

beeld wordt 'beslissingen-nemen' beschouwd als een valide indicator van de machtsverhouding tussen de seksen. Onzichtbare en subtiele machtsprocessen en de samenhang die er tussen deze processen op micro-, meso- en macro-niveau bestaat, blijven buiten beschouwing. De pretentie van algemene geldigheid van op deze wijze verkregen gegevens is niet houdbaar, doordat de waarnemingen niet valide zijn.

6.2. *Samenhang tussen verschijnselen.* Hoewel patronen van empirische bevindingen strikt genomen slechts statistische verbanden weerspiegelen en dus alleen waarschijnlijkheidsuitspraken toelaten, hoopt men in extensieve onderzoeksbenaderingen door het uitschakelen van storende factoren te zijnder tijd ook uitspraken te kunnen doen over de causale samenhang tussen als onafhankelijke en als afhankelijke variabelen benoemde attributen. Het constant houden van bepaalde factoren en het systematisch variëren van andere, maakt het soms mogelijk verbanden als 'causaal' te interpreteren. Men moet zich hierbij echter wel bedenken dat de conclusies die men trekt niet betrekking hebben op de werkelijkheid zelf, maar op relaties tussen door de onderzoek(st)er ingevoerde voorwaarden en daardoor tot stand gebrachte effecten, onder de conditie dat de respondent zich gehouden heeft aan de voorgeschreven voorwaarden (Holzkamp, 1972). De empirische data hebben niet noodzakelijkerwijs externe validiteit (Harré en Secord, 1972).

Bij grootschalige correlatieve onderzoekstypen zoals het survey, is de controle van storende factoren misschien nog een groter probleem dan bij een rigoureuze gecontroleerde experimentele opzet. Het laboratorium maakt plaats voor 'het veld' waarin in principe talloze moeilijk te achterhalen en te voorspellen factoren kunnen interveniëren tussen prikkelconstellatie en respons. Controlegroepen ontbreken dikwijls in dit soort onderzoek. Toch wordt vaak een taalgebruik gehanteerd waaruit blijkt dat de gevonden statistische verbanden als causaal geïnterpreteerd worden. Enkele voorbeelden uit Scanzoni (1979a). '(...) sex-role modernity (...) generates individualistic bargaining power in a variety of ways. (...) empathy increases bargaining effectiveness.' (p.99). 'Positive companionship is the strongest predictor of grievance-delay among non-workers. Evidently, 'doing things together during leisure time' enables these wives to communicate grievances and injustices. Those with less satisfactory companionate behaviors find that task more difficult, as do wives with lower coital frequency and wives whose husbands do not share the dishwashing chore.' (...) Positive companionship provides a situational context that facilitates the communication of regulated conflicts.' (p. 143) (onderstrepingen van mij, A.K.)

In intensieve onderzoeksbenaderingen worden verschijnselen gedacht als

ingebed in reeksen oorzaak-gevolgrelaties waarbij beïnvloeding niet als lineair, maar als intermedieërend en wederzijds wordt opgevat. Sommige oorzaken zijn historisch, andere simultaan en weer andere worden door mensen in de toekomst geprojecteerd. Deze invloeden kunnen gezamenlijk en gelijktijdig werkzaam zijn. Schwartz en Jacobs (1979) hebben getracht de aard van verbanden tussen verschijnselen nader te specificeren. Tegenover de 'sociale fysica' van theoretische en empirische wetmatigheden in menselijk gedrag, stellen zij dat er niet noodzakelijkerwijs een causale, noch een statistische relatie bestaat tussen de structuur van interpretatieve processen en het handelen van mensen. Zij stellen in de plaats van theoretische en empirische wetten zogenaamde conceptuele wetten. Deze liggen tussen theoretische en empirische wetten in. Zij zijn wel direct verbonden met de empirische werkelijkheid maar zijn niet direct door één enkel tegenbeeld te ontcrachten. Ze hoeven niet altijd en overal te gelden, maar daar waar ze niet gelden, moet dat worden verklaard. Zij functioneren meer als een interpretatieschema, dan als wetten waaruit toetsbare hypothesen kunnen worden afgeleid. Ze zijn een hulpmiddel bij het analyseren van relaties tussen betekenisstructuren en menselijk handelen (vgl. de heuristische functie van theorieën, par. 4).

Harré en Secord stellen in de plaats van causale samenhangen 'redenen in een rechtvaardigingscontext': redenen die mensen aanvoeren ter rechtvaardiging van hun handelen, redenen die de achtergrond, de betekenis, de bedoeling daarvan kunnen verhelderen. Het gaat deze auteurs om de 'propriety' van een handeling, d.w.z. de gepastheid van het optreden ervan in een bepaalde situatie en niet om een oorzakelijke factor waaruit de handeling logisch voortvloeit. Een kenmerk van 'redenen in een rechtvaardigingscontext' is dat zij ambivalentie kunnen vertonen. Het vergelijken van verschillende maten van ambivalentie over een bepaald onderwerp bij verschillende groepen mensen, kan inzicht geven in de verschillende condities waaronder zij leven en hun verschillende waardering daarvan. Een voorbeeld uit mijn onderzoek kan dit illustreren. In het interview is de vraag gesteld: 'Zou U met Uw partner willen ruilen?' Een vrouw geeft hierop een ambivalent antwoord. 'Nee, hoor. Nou, in zoverre.. Ik zou wel met hem willen ruilen, dat hij.. Hij heeft gewoon ten aanzien van zijn werk toch wel een redelijke dosis ambitie (..) Hij heeft er ontzettend plezier in (..). Dat zou ik wel willen ruilen, eigenlijk.' Een man antwoordt op dezelfde vraag op veel eenduidiger wijze: 'Ik thuis en de vrouw werken? Nooit. Nee, daar kan ik niet tegen. (..) Dan kunnen ze me zo wegbrengen. Ik zie me al de hele dag achter dat jong aanrennen: kijk uit, pas op! Nee, dat doe ik niet. Zou ik niet willen, altijd thuis zijn, want dan kom je een hoop tekort.' De antwoorden van de vrouw en de man zijn 'representatief' in de zin dat de meeste mannen

de positie van de echtgenote met meer kracht afwijzen dan omgekeerd het geval is en dat de meeste vrouwen hun eigen positie op minder eenduidige wijze verdedigen dan de mannen dat doen. De vrouwen en mannen geven hiermee blijk van inzicht in het bestaan van een verschil in positie tussen de seksen, waarbij – over het geheel genomen – de voorkeur uitgaat naar de mannelijke positie. Tot zover het voorbeeld.

Trefwoorden met betrekking tot opvattingen over oorzakelijkheid zoals die in intensieve onderzoeksbenaderingen naar voren komen, zijn samenvattend: conceptuele wetten (d.w.z. interpretatieschema's zonder de presentie van algemene geldigheid), intermedieërende en wederzijdse beïnvloeding en redenen in een rechtvaardigingscontext.

7. Conclusie

In de theoretische en kennistheoretische opvattingen die in de laatste drie paragrafen naar voren zijn gebracht, zijn een aantal elementen te onderkennen die wellicht een algemenere strekking hebben dan alleen in relatie tot het onderwerp 'macht in huwelijksrelaties.' Zij kunnen dan een algemener pleidooi vormen tegen het al te gemakkelijk gebruik van extensieve methoden als het survey en voor intensieve methoden van onderzoek. Ik noem ze hieronder.

1. wanneer men sociale of psychologische verschijnselen wil bestuderen die een proceskarakter hebben, dan is een intensieve onderzoeksbenadering zinvol (vgl. Smith, 1975; Machewski, 1979).
2. wanneer men behalve zichtbare processen – processen die leiden tot een verandering in het observeerbare gedrag – ook processen wil onderzoeken die niet tot een gedragsverandering leiden, maar tot handhaving van de status quo, dan is een intensieve benadering het meest aangewezen; immers, vooraf zijn nauwelijks aanwijzingen te verkrijgen over de aard van deze processen.
3. wanneer men behalve in intrapsychische processen ook geïnteresseerd is in interpersoonlijke processen, dan biedt een intensieve benadering mogelijkheden om hierin inzicht te verkrijgen. Zo kan men bv. in een interview 'spiegel-effecten' inbouwen om mogelijke discrepanties in interpretaties van mensen van zichzelf en elkaar aan het licht te brengen. Deze kunnen de dynamische aspecten van de *verhouding* tussen mensen verhelderen.
4. wanneer verschijnselen zowel micro-, als meso- als macrosociologische aspecten hebben en men deze in hun onderlinge samenhang wil bestuderen, dan is een intensieve benadering meer geschikt, dan een extensieve benadering waarin deze complexiteit dikwijls wordt gereduceerd

tot het micro-niveau.

5. wanneer processen en begrippen nog onvoldoende geconceptualiseerd zijn, is een sterke structurering vooraf eerder theoriebelemmerend dan theoriebevorderend. Een intensieve methode gecombineerd met een heuristische theorie is dan beter geschikt.
6. wanneer men uitgaat van een mensbeeld waarin complexiteit, inconsistentie, veranderlijkheid, historiciteit en activiteit centrale begrippen zijn en waarin menselijk handelen, waarnemen en interpreteren worden opgevat als gebonden aan een interne en een externe kontekst, biedt een intensieve benadering de meeste mogelijkheden om recht te doen aan dit mensbeeld.
7. wanneer men verschillen in de sociale identiteit van mensen in plaats van overeenkomsten centraal stelt, wanneer men niet in algemene geldigheden is geïnteresseerd, maar in verfijning van theoretisch inzicht in specifieke verschijnselen onder specifieke condities, en wanneer men geen lineaire causale verbanden veronderstelt, maar uitgaat van intermediaire en wederzijdse beïnvloeding, dan is een intensieve methode het meest geschikt om deze aannamen tot hun recht te laten komen.

Tot slot moet worden opgemerkt dat sommige van de bovengenoemde argumenten voor een intensieve methode overeenkomst vertonen met de in par. 2 en 3 genoemde argumenten uit de methodologische handboeken. Zo verwijzen het derde, het vierde en het zesde argument naar de complexiteit van verschijnselen en wordt in het tweede en het vijfde argument gerefereerd aan de onbekendheid van verschijnselen. De argumenten zijn echter specifiek geformuleerd en kunnen op deze wijze misschien bijdragen tot een kritischer houding ten aanzien van het al of niet betitelen van verschijnselen als 'complex' en ten aanzien van de vraag in hoeverre men verschijnselen als al of niet voldoende 'geconceptualiseerd' beschouwt.

Literatuur

- Bell, C., en H. Newby, Husbands and wives: the dynamics of the deferential dialectic, in: Barker, D., en S. Allen, eds., Dependence and exploitation in work and marriage, Longman, Londen, 1976.
- Blood, R.O., en D.M. Wolfe, Husbands and wives, The Free Press, New York, 1960.
- Bogdan, R., en S.J. Taylor, An introduction to qualitative research methods: a phenomenological approach to the social sciences, Wiley, New York, 1975.
- Burr, W.R., Theory construction and the sociology of the family, Wiley, New York, 1973.
- Chodorow, N., The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender, University of California Press, Berkeley, 1978.

- Cromwell, R.E., en D.H. Olson, eds., Power in families, Wiley, New York, 1975.
- Edgell, S., Middle-class couples, a study of segregation, domination and inequality in marriage, Allen and Unwin, Londen, 1980.
- Eichler, M., Power, dependency, love and the sexual division of labour, in: Women's studies International Quarterly, 4, 2, 1981; 201-219.
- Gallacher, H.P., M. v.d. Vall en K. Vos, Opmeten en afwegen, Sociologisch Instituut, Leiden, 1978.
- Gergen, K.J., Toward generative theory, in: Journal of personality and social psychology, 36, 11, 1978; 1344-1360.
- Gillespie, D., Who has the power? The marital struggle, in: Journal of marriage and the family, 33, 1971; 445-458.
- Glaser, B.C., en A.L. Strauss, The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research, Aldine Publishing Co., Chicago, 1967.
- Gordon, R., Interviewing strategy, techniques, and tactics, The Dorsey Press, Illinois, 1969.
- Groot, A.D. de, Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen, Mouton en Co., 's Gravenhage, 1961.
- Harré, R., Social Being, a theory for social psychology, Basil Blackwell, Oxford, 1979.
- Harré, R., en P.F. Secord, The explanation of social behavior, Basil Blackwell, Oxford, 1972.
- Hill, R., Voorwoord in: Cromwell, R.E., en D.H. Olson, eds., Power in families, Wiley, New York, 1975.
- Holzkamp, K., Kritische Psychologie: Vorbereitende Arbeiten, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1972.
- Huls, E., Taalgebruik in het gezin en sociale ongelijkheid. Een interactioneel sociolinguïstisch onderzoek, Academisch Proefschrift, Nijmegen, 1982.
- Johnson, C.L., Authority and power in Japanese-American marriage, in: Cromwell, R.E., en D.H. Olson, Power in families, New York, 1975.
- Kahn, R.L., en Ch. F. Cannell, The dynamics of interviewing, theory, techniques and cases, Wiley, New York, 1965.
- Lofland, J., Analyzing social settings, Wadsworth Publishing Company, Inc., Belmont, California, 1971.
- Lukes, S., Power, a radical view, Mac Millan Press, Londen, 1974.
- Machewski, W., Sociaal wetenschappelijke methoden en hun vooronderstellingen over het onderzoeksobject, in: Psychologie en Maatschappij, 8, Socialistische Uitgeverij Nijmegen.
- Mc Donald, G.W., Family power: the assessment of a decade of theory and research, 1970-1979, in: Journal of marriage and the family, 42, 4, 1980; 841-854.
- Oakley, A., The sociology of housework, Martin Robertson, Londen, 1974.
- Rollins, B.C., en S.J. Bahr, A theory of power relationships in marriage, in: Journal of marriage and the family, 38, 4, 1976; 619-627.
- Runkel, P.J., en J.E. Mc Grath, Research on human behaviour, a systematic guide to method, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1972.
- Safilios Rothschild, C., The study of family power: a review 1960-1969, in: Journal of marriage and the family, 31, 1970; 290-301.
- Sanders, C., De behavioristische revolutie in de psychologie, van Loghum Slaterus, Deventer, 1972.
- Scanzoni, J., Sex roles, women's work, and marital conflict, Lexington, Mass., D.C. Heath, 1979a.

- Scanzoni, J., Social processes and power in families, in: W.R. Burr et al., *Contemporary theories about the family*, Vol 1, The Free Press, New York, 1979b.
- Scanzoni, J., en K. Polonko, A conceptual approach to explicit marital negotiation, in: *Journal of marriage and the family*, 42, 1980; 31-44.
- Schatzman, L., en A.L. Strauss, *Field research, strategies for a natural sociology*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, Ne Jersey, 1973.
- Schwartz, H., en J. Jacobs, *Qualitative sociology, a method to the madness*, The Free Press, New York, 1979.
- Smith, H.W., *Strategies of social research. The methodological imagination*, Prentice Hall, Englewood Cliff, New Jersey, 1975.
- Sprey, J., Family power and process: toward a conceptual integration, in: Cromwell, R.E., en D.H. Olson, eds., *Power in families*, Wiley, New York, 1975.
- Turk, J.L. Power as the achievement of ends: a problematic approach in family and small group research, in: *Family Process*, 13, 7, 1974; 39-52.
- Turk, J.L., en N. Bell, Measuring power in families, in: *Journal of marriage and the family* 34, 1972.
- Yahoda, M., M. Deutsch en S.W. Cook, *Research methods in social relations*, The Dryden Press, New York, 1951.
- Young, M., en P. Willmott, *The symmetrical family*, Routledge and Kegan, Paul, Londen, 1973.

Over voorspellen

Douwe Draaisma

'Ik vrees ten zeerste, dat de Engelse jury's nog niet dat verstandelijk peil hebben bereikt waarop zij aan mijn theorieën de voorkeur geven boven de feiten..' – Sherlock Holmes.

1. Wat is een voorspelling?

Omstreeks 1640, in de tijd van Pascal, waren de geleerden het onderling oneens over de verklaring van een bevinding van Torricelli. Als een kwikkolom omgekeerd in een bak met water staat, blijft het niveau van het kwik ruim boven dat van het water. Sommigen zagen hierin een bewijs voor de theorie van de *horror vacui*; Pascal daarentegen meende hetzelfde verschijnsel te kunnen verklaren door een 'luchtzee' te postuleren, die druk uitoefent op het water en niet op het door glas omhulde kwik. Pascal bedacht dat naarmate men hoger komt in de luchtzee, de druk zou moeten afnemen en de kwikkolom zou zakken. Zelf met een zwakke gezondheid behept, verzocht Pascal zijn zwager om de Puy de Dôme (1465 m.) te beklimmen om met behulp van een toestel van Torricelli het gedrag van de kwikkolom vast te leggen. De uitkomst is bekend. De bevindingen van de vermoeide experimentator kwamen overeen met wat Pascal in de rust van zijn studeervertrek theoretisch had afgeleid: er is een iners verband tussen de hoogte van de kwikkolom en de geografische hoogte.

Pascal deed een onberispelijke voorspelling. Om te beginnen was de voorspelling toetsbaar. Pascal riskeerde dus falsificatie. De voorspelling was bovendien uit een theorie of hypothese afgeleid. Als de voorspelling uitkwam zou dat op het conto van de theorie geschreven kunnen worden, terwijl de rivaliserende theorie tot een ad hoc-manoeuvre ('op brengen heeft de natuur minder afkeer van vacuüm') zou zijn gedwongen.

De predictie van Pascal suggereert dat voorspelling een betrekkelijk ongecompliceerde notie is. Dat is niet het geval; er zijn wel degelijk een paar lastige vragen te stellen over de aard en functie van de voorspelling. Gaat een voorspelling over de toekomst of over wat onbekend is? Betekent 'onbekend' dat de individuele onderzoeker niet mag weten wat het geval is? Of mag de hele onderzoekersgemeenschap dat niet weten? Betekent 'toekomst' in dit verband dat de voorspelde stand van zaken nog niet het geval is of dat het onderzoek ernaar nog moet plaatsvinden? Wetenschapstheoretici geven op bovengenoemde vragen zeer uiteenlopende antwoorden. Ik zal daarom beginnen met een nadere analyse van de notie voorspelling. Dat zal